

Isaak Kalimi, *Starożytny historyk Izraelski. Studium o Kronikarzu, jego epoce, miejscu działalności i dziele* (Zakład Wydawniczy Nomos: Kraków 2016). Ss. 215. PLN 49,00. ISBN 978-83-768-8417-2 (wyd. oryginalne: *An Ancient Israelite Historian: Studies in the Chronicler, His Time, Place and Writing* [Studia Semitica Neerlandica 46; Brill Leiden 2005]. Pp. 212. \$131. ISBN 978-9-023-24071-6 [Hardcover])

DARIUSZ DZIADOSZ

Institut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: dariuszdzi@op.pl
ORCID: 0000-0002-5191-0560

Książka *Starożytny historyk Izraelski. Studium o Kronikarzu, jego epoce, miejscu działalności i dziele* to polski przekład autorstwa Małgorzaty Wiertelwskiej anglojęzycznej monografii *An Ancient Israelite Historian. Studies in the Chronicler, His Time, Place and Writing*. W przekładzie polskim, który nakładem Zakładu Wydawniczego Nomos ukazał się w Krakowie w 2016 r., pominięto jedynie trzeci rozdział oryginalnego dzieła zatytułowany: „Pun/Paromasia in the Chronistic Writing”. Autorem publikacji jest Isaac Kalimi, dobrze znany w świecie biblijnej egzegezy i historiografii naukowiec, który uzyskał doktorat na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie, a obecnie jest profesorem Uniwersytetu Jana Gutenberga w Moguncji. Spod pióra tego historyka i egzegety wyszło wiele powszechnie uznanych publikacji z zakresu studiów nad literaturą starotestamentową i rabiniczną. Szczególnym autorytetem naukowym cieszą się jego książki i artykuły dotyczące źródeł i ksiąg historycznych Biblii hebrajskiej, a także dziejów i historiografii starożytnego Izraela.

Preferowanym polem naukowych badań Kalimiego są Księgi Kronik, którym poświęca baczna uwagę już od blisko 30 lat. Jego publikacje naukowe (*The Books of Chronicles: A Classified Bibliography* [Jerusalem: Simor 1990], *Zur Geschichtsschreibung des Chronisten* [Berlin – New York: De Gruyter 1995] czy choćby *The Reshaping of Ancient Israelite History in the Chronicles* [Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns 2005]) z jednej strony prezentują, porządkują i weryfikują stan obecnej wiedzy na temat dzieła Kronikarza, a z drugiej wyznaczają nowe ścieżki hermeneutycznych dociekań na polu krytyki tekstu oraz profilu literackiego, retorycznego, teologicznego i historycznego (historiograficznego) 1-2 Kronik. W szeroki nurt badań naukowych Kalimiego wpisuje się również przełożona na język polski publikacja: *Starożytny historyk Izraelski*, która łączy w formie

jednego usystematyzowanego wykładu szereg jego wcześniej publikowanych (7) i niepublikowanych (2; por. piąty i ósmy rozdział książki) artykułów. W opinii autora, książka jest syntezą jego najnowszych poglądów na temat literackiej i historiograficznej specyfiki Ksiąg Kronik, ich możliwej datacji i autora (redaktora). Najważniejszym hermeneutycznym i naukowym *novum* tej monografii jest ugruntowane, a zarazem wyważone i poparte merytorycznymi argumentami stanowisko w kwestiach tak kluczowych dla tej części Biblii hebrajskiej, jak: koncepcja biblijnego dziejopisarstwa, epoka, tożsamość oraz zamierzenia autora (redaktora) 1-2 Kronik, którego Kalimi nazywa „Kronikarzem” (*Chronicler*), jak również historyczna wiarygodność jego dzieła.

Swoje poglądy w zaprezentowanych wyżej obszarach badawczych Kalimi prezentuje w dwu uzupełniających się odśłonach monografii. W części pierwszej, zatytułowanej: *Kronikarz – jego czasy i dzieło*, skupia uwagę czytelnika na dacie powstania Ksiąg Kronik i ich charakterystyce historyczno-literackiej, sugerując konkretne rozwiązania na podstawie dostępnych dziś źródeł biblijnych i pozabiblijnych. W pierwszym rozdziale („Charakterystyka Kronikarza i jego pisarstwa”) tej dwuetapowej analizy, najpierw wchodzi w naukową debatę z wypracowanymi dotąd poglądami naukowców, a następnie proponuje własną koncepcję gatunku literackiego 1-2 Kronik. W jego opinii Księgi Kronik to przykład dzieła historiograficznego, a nie midraszu, komentarza egzegetycznego czy rozprawy teologicznej, jak sugerują inni egzegeci. Według Kalimiego Kronikarz nie jest zwykłym kopistą czy interpretatorem starszych źródeł (np. 1-2 Samuela), lecz autonomicznym pisarzem i wprawnym historykiem, który wprawdzie starannie i świadomie dobierał dostępny mu materiał źródłowy, a następnie porządkował go i redagował w takim porządku, kontekście i formie, jaki uznał za właściwy z punktu widzenia własnej epoki. Poprzez tak zredagowane dzieło historiograficzne komunikował tylko sobie właściwą teologię i koncepcję historii (historiozofię), która trwale wpisuje się w standardy literackie i klimat historyczny późnobilijnego dziejopisarstwa.

Rozdział drugi introdukcyjnej sekcji recenzowanej publikacji („Datowanie Ksiąg Kronik: tekst biblijny, papirusy z Elefantyny oraz aramejskie epitafium z El-Ibrahimii”) jest w całości poświęcony datacji i kontekstowi historycznemu dzieła Kronikarza. Kalimi czyni to na płaszczyźnie konfrontacji z proponowanymi dotąd rozwiązaniami, które Księgi Kronik umieszczają w bardzo szerokim spectrum chronologicznym: od proklamacji dekretu Cyrusa (538 r. przed Chr.) aż po czasy Eupolemosa, który spisał dzieje królów Izraela i Judy (ok. 150 r. przed Chr.). Odnosząc się do postulowanej przez innych egzegetów hipotezy wspólnego autorstwa pierwszej wersji 1-2 Kronik oraz aktualnej wersji Ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza, a także merytorycznej i językowej zależności od epoki helleńskiej, Kalimi sugeruje, że dzieło Kronikarza mogło powstać najwcześniej w okresie perskim (539-332 przed Chr.), ale przed podbojem Palestyny przez

Aleksandra Wielkiego. Do takiego wniosku prowadzi go brak jakichkolwiek odniesień w 1-2 Kronik do faktów historycznych, instytucji i tradycji z epoki helleńskiej, a także nieobecność greckich naleciałości językowych z tego okresu. Jego zdaniem, zbiór tekstów 1 Krn 1,1 – 2 Krn 36,23 jest spójną i zasadniczo jednorodną całością literacko-historyczną powstałą prawdopodobnie w pierwszym ćwierćwieczu IV wieku przez Chr. (por. 1 Krn 3,19-24 oraz treść papirusu z Elefantyny), która tak wyraźnie różni się od treści i stylu Ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza, że należy wykluczyć ich wspólne pochodzenie. Bardziej precyzyjne określenie daty powstania 1-2 Kronik jest niemożliwe z uwagi na brak odpowiednich źródeł pozabiblijnych w tej materii.

W drugiej części recenzowanej publikacji, zatytułowanej „Kronikarz i miejsce jego działalności: Jerozolima w Księgach Kronik”, autor na bazie drobiazgowych analiz tekstów biblijnych uzasadnia wcześniej zaprezentowane hipotezy dotyczące tła historycznego oraz miejsca i czasu aktywności Kronikarza. W kolejnych odsłonach tej części książki przywołuje argumenty, które – jego zdaniem – potwierdzają, że Kronikarz żył i tworzył w Jerozolimie, i prawdopodobnie był członkiem świątynnego personelu. Z tego powodu tematyka wszystkich sześciu segmentów tej sekcji monografii oscyluje wokół tematyki Jerozolimy, ukazując ją jako stolicę państwa Dawida, centrum monarchii i narodu izraelskiego. I właśnie w takiej tematycznej perspektywie Kalimi szkicuje wizerunek *Jehud Medinta* na podstawie narracyjnego otwarcia dzieła Kronikarza (1,1-9,44). W rozdziale zatytułowanym „Obraz Jerozolimy we wstępie do Ksiąg Kronik” omawia trzy ewidentne aluzje do Jerozolimy z epoki poprzedzającej zdobycie przez syna Jeseego jej twierdzy (1 Krn 3,4-5; 5,27-6,66; 9,2-34), aby odtworzyć spis potomków króla Dawida oraz listę lewitów i wykaz mieszkańców miasta z epoki dynastii Dawidowej. Kalimi utrzymuje, że wszystkie te motywy tematyczne posłużyły Kronikarzowi, aby zarysować i podkreślić społeczno-polityczne i kulturowo-religijne znaczenie Jerozolimy i wzniesionej w niej świątyni.

Najważniejszym przesłaniem kolejnego segmentu tej części książki, zatytułowanego: „Zdobycie Jerozolimy w historii deuteronomistycznej i w Księgach Kronik”, jest zestawienie dwu przeciwstawnych biblijnych koncepcji zdobycia miasta Jebusytów: wersji, którą dzielają deuteronomistyczne teksty Joz 15,16-17; Sdz 1,12-13; 10,18; 11,11 i 2Sm 5,8 oraz dużo późniejszej wersji 1 Krn 11,6. W opinii Kalimiego Kronikarz zupełnie pomija kwestię niezgodności tych źródeł, a koncentruje się wyłącznie na fakcie zdobycia miasta, które – w myśl ideologicznej opcji dzieła – mogło się odbyć tylko w epoce Dawida i zainicjować pierwszy rzeczywisty etap historii Izraela. W rekonstrukcji Kronikarza zdobycie miasta Jebusytów było najbardziej znaczącym osiągnięciem narodu wybranego, w które zaangażowały się wszystkie jego stany. Uzupełniając i ideowo modyfikując źródła deuteronomistyczne, a więc nie dbając o ich historyczną wiarygodność, Kronikarz w 1 Krn 11,6 podkreśla znaczny stopień

trudności podboju miasta i uważa ten fakt za jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach narodu izraelskiego.

Następny rozdział monografii nosi tytuł „Wieczne miasto: «Jerozolima» a «Miasto Dawidowe»” i przybliży kolejny aspekt ideowej i teologicznej koncepcji Jerozolimy w dziele Kronikarza. Zdaniem Kalimiego Kronikarz systematycznie i świadomie usuwał z oryginalnych źródeł (Księgi Samuela i Królewskie) teksty, które określały Jerozolimę mianem „miasto Dawidowe”, aby w ten sposób nadać jej zdobyciu rangę sukcesu narodowego. W podobnym kluczu metodologicznym (intertekstualna analiza źródeł biblijnych) Kalimi podchodzi do kwestii rabunku i losu naczyń świątynnych w Babilonii, zauważając, że w źródłach deuteronomistycznych (2 Krl 24,8-17) i dziele Kronikarza (2 Krn 36,9-10) jest ona ukazana w diametralnie odmienny sposób. To zagadnienie jest przedmiotem gruntownych analiz w szóstym rozdziale monografii: „Zmierzch Jerozolimy: król Jojakin i naczynia świątynne w historii deuteronomistycznej i w Księgach Kronik”. Po zestawieniu biblijnych tekstów Kalimi dochodzi do wniosku, że Kronikarz w 2 Krn 36,9-10 znacznie skrócił materiał źródłowy z 2 Krl 24,8-17 i bazując na tekstach Jr 27,16-22; 28,1-9 oraz Ezd 1,7-11; 5,13-15; 6,5, diametralnie zmodyfikował jego teologiczną wymowę, akcentując duże znaczenie naczyń świątynnych i fakt zachowania ich od dewastacji w okresie inwazji i niewoli babilońskiej (por. 1 Krn 36,10 i 2 Krl 24,13). Za pomocą modyfikacji źródeł Kronikarz sugeruje lektorom swego dzieła, że mimo dewastacji świątyni jerozolimskiej została zachowana jedność i ciągłość kultyczna pomiędzy epoką Salomona, Jojakina a okresem powygnaniowym.

Przedostatni rozdział monografii, noszący tytuł „Jerozolima – miasto Boga. Kronikarski obraz Jerozolimy na tle wcześniejszego i późniejszego piśmiennictwa żydowskiego”, jest w całości poświęcony teologicznemu i duchowemu wizerunkowi *Jehud Medinta*. Na bazie wybranych tekstów z 1-2 Kronik Kalimi konkluduje, że Kronikarz prezentuje Jerozolimę jako jedyną stolicę królestwa JHWH, miejsce Jego tronu (władzy) oraz siedzibę rządów wszystkich przedstawicieli dynastii Dawidowej. Akcentując teologiczną ideę wiecznej obecności imienia JHWH w Jerozolimie i w świątyni Salomona, Księgi Kronik podkreślają Boże wybraństwo, jakim cieszy się miasto, a zarazem wykluczają możliwość inicjacji prawowiernego kultu JHWH w jakimkolwiek innym miejscu. Boże wybranie Jerozolimy ma charakter nieodwołalny, dlatego miasto będzie się cieszyć stałą życzliwością JHWH i niezmiennym statusem uprzywilejowanego miejsca monoteistycznego kultu, bez względu na jego kondycję ekonomiczną i społeczno-polityczną rangę. W tej materii wizja Kronikarza wyraźnie różni się od koncepcji Jerozolimy propagowanej w deuteronomistycznej historiografii Izraela (Joz – 2 Krl) oraz powygnaniowej literaturze prorockiej czy apokaliptycznych żydowskich pismach okresu hellenistycznego, w których stolica Judy i jej świątynia nabierają blasku dopiero w bliżej niesprecyzowanej przy-

szości. Księgi Kronik unikają tej wizjonerskiej retoryki i rezygnują z eschatologicznej wizji Jerozolimy na rzecz przypominania jej kultycznej świętości oraz doczesnej wielkości.

W centrum ostatniej odsłony drugiej części monografii pozostaje temat dekretu Cyrusa II oraz jego historycznych i teologicznych uwarunkowań widzianych z perspektywy Kronikarza. Na tym etapie analiz Kalimi bardzo rzeczowo i krytycznie odtwarza genezę decyzji Cyrusa, odwołując się do trzech późnobilijnych źródeł przywołujących ten dokument: dwu wersji hebrajskich (2 Krn 36,22-23; Ezd 1,1-11; por. 4,3) i jednej aramejskiej (Ezd 6,1-5). Następnie koncentruje się na roli tego dokumentu w dziele Kronikarza, obrazując jego historyczne i teologiczne reminiscencje. W opinii Kalimiego taki, a nie inny układ treści w 1-2 Kronik: od genealogii pierwszego człowieka – Adama i patriarchy Abrahama (1 Krn 1,1-34) do optymistycznie brzmiącej zapowiedzi powrotu Izraelitów do ojczyzny wskutek dekretu króla Persji (2 Krn 36,22-23), nie jest przypadkiem, lecz przejawem przemyślanego zamysłu teologicznego, który miał obudzić w pokoleniu Kronikarza nadzieję na skuteczną odbudowę społeczno-politycznych i religijnych struktur Izraela i wezwać je do intensywnej realizacji tego projektu. W tym samym celu został zmodyfikowany przez środowiska rabinackie ostateczny układ ksiąg w Biblii hebrajskiej, tak iż Księgi Ezdrasza i Nehemiasza, choć opisują wydarzenia następujące po faktach relacjonowanych w 1-2 Kronik, znalazły się przed dziełem Kronikarza. W ten sposób ostatni *passus* dzieła Kronikarza (2 Krn 36,22-23) stał się automatycznie epilogiem Biblii hebrajskiej, a jego optymistyczny ton nawołujący do powrotu do Jerozolimy i odbudowy świątyni miał przywrócić nadzieję pokoleniu Izraelitów żyjących po zburzeniu Drugiej Świątyni przez Rzymian (70 r. po Chr.). W tym kluczu hermeneutycznym widać bowiem ewidentnie dokładną realizację Bożych zapowiedzi, m.in. prorocstwa Jeremiasza o 70 latach niewoli (Jr 25,12), proroczych słów Deutero-Izajasza zapowiadających dekret Cyrusa (Iz 44,28; 45,1) czy Trito-Izajaszowej obietnicy duchowego podźwignięcia Izraelitów w Jerozolimie (Iz 66,13-14). Taki, a nie inny układ pism natchnionych podkreśla jednocześnie, że opisany przez deuteronomistów upadek monarchii w Izraelu i Judzie (2 Krl 17-25) nie był końcem dziejów narodu wybranego, a jedynie bolesnym etapem jego oczyszczenia, który daje nadzieje na nowe historyczne i religijne otwarcie.

Recenzowana monografia ukazuje bardzo rozległy i kompetentny warsztat naukowy autora, tak w zakresie filologicznym i egzegetyczno-teologicznym, jak również hermeneutycznym i historycznym. Rzetelność proponowanych przez Kalimiego analiz i wiarygodność wyprowadzanych z nich wniosków jest udokumentowana z jednej strony przez niezwykle obszerne odniesienia bibliograficzne pojawiające się prawie na każdej stronie książki, a z drugiej przez metodologicznie poprawny i konsekwentnie realizowany sposób podejścia do

tekstów źródłowych. Dużą pomocą w zrozumieniu prezentowanych w niej treści – szczególnie dla czytelników mniej obznajomionych z literacką i historyograficzną specyfiką 1-2 Kronik – są zwarte i regularne podsumowania każdego z kolejnych etapów analiz. Synteza wyników prowadzonych sukcesywnie badań pozwala lektorom monografii właściwie rozpoznać i odpowiednio zinterpretować najważniejsze zagadnienia dotyczące tej części Biblii hebrajskiej, które na niektórych stronach wydają się mniej czytelne z uwagi na to, że kryją się za drobiazgowymi i specjalistycznymi badaniami filologicznymi, literackimi i historycznymi.

Na pochwałę zasługuje też nieskomplikowany, a zarazem merytorycznie i formalnie poprawny język przekazu, który sprawia, że monografia staje się przydatnym narzędziem w procesie poznawania literackiej i teologicznej charakterystyki 1-2 Kronik. Dla wszystkich, którzy postanowili zapoznać się ze skomplikowaną, ale bardzo interesującą kwestią redakcji działu Kronikarza oraz jego tłem historycznym i kulturowo-religijnym, monografia Kalimiego może służyć jako wartościowy punkt odniesienia.

O niekwestionowanym walorze recenzowanej publikacji może świadczyć też fakt, że wywołała ona wielopłaszczyznową i długą dyskusję naukową na temat różnego rodzaju metodologii i podejść do biblijnej literatury historycznej (historyograficznej), której dokumentację zawiera publikacja: G. Knoppers, „Chronicles and the Chronicler. A Response to I. Kalimi, An Ancient Israelite Historian: Studies in the Chronicler, His Time Place, and Writing”, *JHS* 6/2 (2006) 5-14. O naukowym prestiżu monografii świadczy też to, że jej polskie wydanie zostało objęte narodowym programem rozwoju czytelnictwa oraz patronatem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.